

Edebiyat. Çağdaşları ve hayranlarının “sâhib-i seyf ü kalem” diye nitelediği Şah İsmâil, Âzerî edebiyatının en önemli şairlerindendir. Şiir yazacak derecede Arapça ve Farsça bilmesine rağmen Türkçe yazarak Âzerî edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynamış, Âzerî edebiyatı âdetâ, “Hatâî” mahlasını kullanan Şah İsmâil ile olgunluk safhasına erişmiştir. Daha on beş yaşında iken bir devlet kuran Şah İsmâil’in şiir yazmaya bu yaşlarda başladığı; Nizâmî, Evhâdî, Kîşverî-i Tebrizî, Habîbî gibi Âzerî sahasında yetişmiş Farsça yazar şairlerle Nesîmî ve Ali Şîr Nevâî gibi Türk şairlerinin eserlerini okuduğu anlaşılmaktadır. Onun Hatâî mahlasını Ali Şîr’in “Nevâî” mahlasına benzeterek aldığı kaydedilir. Kısa süren hayatı sürekli savaşlarla geçmesine rağmen şiirden hiçbir zaman kopmamıştır. Şiirini ideolojisini yayan bir vasıta şeklinde kullanmakla birlikte şair bir yaratılışa sahip olduğundan beşerî, lirik, sanat değeri yüksek şiirler de yazmıştır. Bağdat’ı fethettiğinde Fuzûlî ile tanışmış, Fuzûlî *Beng ü Bâde*’yi ona ithaf etmiştir. Şah İsmâil birçok şiirinde bir tarikat şeyhi, bir müşid olarak ortaya çıkar. Bu tür şiirlerinde tasavvufî konuları işler, on iki imam ve Ehl-i beyt muhabbetini vurgular. Yavuz Sultan Selim karşısında uğradığı yenilginin ardından kaleme aldığı şiirlerin daha içe dönük, şahsî ve lirik nitelikler kazandığı görülmektedir. Erken yaşlarda başladığı şiirlerinin her döneminde belli bir düzeyin üstünde kalmayı başardığından bu şiirlerin hangi devirde yazıldığına tesbit edilip şiirinin gelişim sürecinin belirlenmesi mümkün değildir.

Şah İsmâil’in, “Ey Hatâî fikr-i bikrin eyleyim eş’âra sarf / Tuttu irfan meclisin defterle dîvan şimdiden” beytinden şiirlerinin ölümünden önce divan haline getirildiği anlamı çıkarsa da böyle bir nüshanın varlığına dair bir işaret bulunmamaktadır. Onun divanı, ölümünden on bir yıl sonra 1535’te oğlu Şah Tahmasb’in emriyle kendisinin saray hattatı Şah Mahmûd Nîsâbûrî tarafından derlenerek oluşturulmuştur. Bugün Özbekistan Cumhuriyeti Taşkent İlimler Akademisi’nde Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi’nde kayıtlı olan bu nüsha (nr. 1412) on dört kaside, 248 gazel, on rubâî ve *Dehnâme* adlı eserini içermektedir. Divanın XVII. yüzyıla kadar istinsah edilen nüshalarında (meselâ bk. Bibliothèque Nationale, Suppl., Turc, nr. 307, 995; British Museum, Or., nr. 3380, Tebriz’de Sultan Gurrâyî özel kütüphanesi) bütün şiirleri aruz vezniyledir. XVII. yüzyıldan itibaren Anadolu’da Şah İsmâil’i örnek alan ve

onunla aynı mahlası kullanan Alevî-Bektaşî şairlerin yetişmesi, bunların hece vezniyle yazdıkları şiirlerin divan nüshalarına eklenmeye başlaması Hatâî mahlaslı şiirlerin artmasına, dolayısıyla karışıklığa yol açmıştır. Hatâî’nin şiirleri üzerine ilk çalışmayı V. Minorsky yapmış (*BSOAS*, X [1942], s. 1007^a-1053^a), bu çalışmada bazı şiirlerini Paris nüshasından yayımlayıp İngilizce’ye çevirmiştir. Divanı Azerbaycan’da 1937’de Selman Mümtaz neşretmiş, daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır. Bunlar arasında Aziz Aga Mehmedov’un neşri (*Şah İsmail Hatâî: Eserleri*, I-II, Bakü 1966-1973 [Arap harfleriyle]; 1975-1976 [Kiril harfleriyle]) iddialı bir çalışma olmakla beraber birçok yanlış içermektedir. Eserin en ciddi neşri Turhan Genceî’nin Paris nüshalarıyla British Museum ve Vatikan nüshalarını esas alarak yaptığı neşirdir (*Il Conzoniere di Şah İsmâ’îl Hatâ’î*, Napoli 1959). Bu yayımda 259 manzume bulunmaktadır. Şah İsmâil divanının İran, Azerbaycan ve Türkiye’de popüler nitelikli çeşitli baskıları yapılmıştır: *Geçme Nâmerd Köprüsünden* (Bakü 1988, Kiril harfleriyle); *Hatâî Şah İsmâil Safevî: Külliyyat: Divan, Nasihatnâme, Dihnâme, Koşmalar, Farsça Şiirler* (nşr. Resul İsmâilzâde, Tahran 2004); *Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatâî* (nşr. Nejat Birdoğan, İstanbul 1991); *Şah İsmail Hatâî ve Anadolu Hatâyîleri* (nşr. İbrahim Aslanoğlu, İstanbul 1992, bu çalışma Şah İsmâil’in şiirlerini diğer Hatâî’ler’den ayırma gayretiyle dikkat çekmektedir); *Şah İsmail Hatâî Külliyyatı* (nşr. Babek Cavanşir – Ekber N. Necef, İstanbul 2006).

Şah İsmâil’in *Dehnâme*’si 1505 beyitten oluşan tasavvufî-sembolik bir mesnevidir. Şairin yirmi yaşlarında iken yazdığı eser onun bu çağda tasavvufun konularına vâkıf olduğunu göstermektedir. Âzerî Türkçesi’yle kaleme alınan ilk mesnevîlerden olan eser tevhid ve na’tın ardından bahar tasvirinin yer aldığı altmış beyitlik bölümle başlar, daha sonra mesnevinin asıl konusuna geçilir ve olay âşık ile mâşukun arasında geçen hadiseler etrafında döner. Âşık, Mâşuk, Bağban, Sabâ, Ah, Hud ve Gözyaşı eserin kahramanlarıdır. Divanın bazı nüshalarının sonunda yer alan *Dehnâme* müstakil olarak (nşr. Hamit Araslı, Bakü 1948) ve çeşitli divan neşirleri içinde (meselâ bk. *Şah İsmail Hatâî Külliyyatı*, İstanbul 2006, s. 507-646) basılmıştır. Tasavvuf âdâbına dair mesnevi tarzındaki 184 beyitlik *Nasihatnâme* de divan neşirleri içinde yer almaktadır (*Şah İsmail Hatâî Külliyyatı*, s. 647-663).

BİBLİYOGRAFYA :

Şah İsmail Hatâî: Eserleri (nşr. Aziz Aga Mehmedov), Bakü 1966, neşredenin girişi, I, 64-100; *Hatâî Şah İsmâil Safevî: Külliyyât-ı Divân* (nşr. Resul İsmâilzâde), Tahran 1380, neşredenin girişi, s. 3-50; *Şah İsmail Hatâî Külliyyatı* (haz. Babek Cavanşir – Ekber N. Necef), İstanbul 2006, neşredenlerin girişi, s. 122-163; Sadettin Nüzhet Ergun, *Hatâyî Divanı: Şah İsmail-i Safevî, Hayatı ve Nefesleri*, İstanbul 1946, s. 16-34; I. Mélikoff, “Hatâyî”, *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*, Ankara 1976, s. 315-318; a.m.f., *Kırklar’ın Cemi’inde* (trc. Turan Alptekin), İstanbul 2007, s. 67-74; V. Minorsky, “The Poetry of Şah İsmâ’îl”, *BSOAS*, X (1942), s. 1006^a-1053^a; Cahit Öztelli, “Les œuvres de Hatâyî”, *Turcica*, VI, Paris 1975, s. 7-10; Tahsin Yazıcı, “Şah İsmail”, *İA*, XI, 278; T. Gandjei, “İsmâ’îl I”, *EP* (İng.), IV, 187-188; Ahmet T. Karamustafa, “Esmâ’îl I Şafawî”, *Elr.*, VIII, 635-636.

ADİLE YILMAZ ANIL

ŞAH MAHMÛD NİSÂBÛRÎ

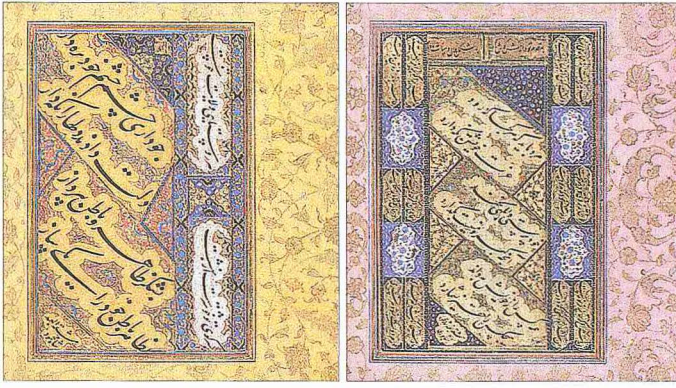
(Şah محمود نيسابوری)

(ö. 972/1564)

Safevî dönemi nesta’lik hattatı.

Nizâmeddin Şah Mahmûd’un Nişâbur’da (Nîsâbur) 884-898 (1479-1493) yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. “Zerrinkalem” (altın kalemlili) unvanıyla tanınır. İlk nesta’lik meşkini dayısı Abdî Nîsâbûrî’den aldı. Daha sonra Sultan Ali Meşhedî’nin hat derslerine devam ederek yazısını geliştirdi. Ali Herevî ve Muhammed Handan gibi üstatların yazıları üzerinde yaptığı incelemelerin ardından kendi tarzını ortaya koydu. Nesta’lik ve hurdesiyle yazdığı güzel eserler İslâm ülkelerinde büyük ilgi gördü. Sanatkarları destekleyen Şah İsmâil, Şah Mahmûd’u himayesi altına aldı ve onu şehnamesini yazmakla görevlendirdi. Şah Mahmûd ve minyatür ressamı Bihzâd’a çok değer veren Şah İsmâil’in Sünnî oldukları için Çaldıran Savaşı’nda Osmanlılar’a sığınmaları korkusuyla onları bir mağarada gizlediği, savaşta bozguna uğrayarak geri döndüğünde önce bu iki sanatkârı aradığı ve onları bulunca Allah’a şükrettiği nakledilir (Âlî, s. 37).

Şah I. Tahmasb, Tebriz’de içinde sanat atölyelerinin de bulunduğu büyük bir kütüphane kurunca Şah Mahmûd bu kütüphanede nakkaş, mücellit, müzehhip ve hattatlardan oluşan yüksek seviyedeki kadro içinde yer aldı. Nâsırıyye Medresesi’nin üst katında kendisine ayrılan yerde kaldı. Burada İslâm sanatının en güzel eserleri arasında yer alan pek çok kıta, murakka’ ve kitap yazdı. Şah Tahmasb’in isteği üzerine

Şah
Mahmûd
Nisâbü'rî'nin
ta'lik
iki kıtası
(İÜ Ktp., FY,
nr. 1426)

Nizâmî-i Gencevî'nin *Hamse*'sini hurde nesta'likle istinsah etti. Kendisinin benzersiz bu eseri Bihzâd ve Âgâ Mîrek tarafından minyatürlerle tezhip edildi. Şah I. Tahmasb, devlet işlerinin yoğunluğu dolayısıyla kütüphane ve burada yapılan sanat etkinlikleriyle gereği kadar ilgilenemeyince Şah Mahmûd, I. Tahmasb'dan izin alarak 952'de (1545) Meşhed'e gitti. Çeharbağ yakınında bulunan Kademgâh-ı İmâm Rızâ Medresesi'nin üst katında bir odaya yerleşti. Hiç evlenmeyen Şah Mahmûd resmî bir görev de almadı. Kitap ve kıta yazarak geçimini sağladı. Bunun yanında öğrencilerinin eğitimiyle ilgilendi. Güzel huyu, ibadete düşkünlüğü ve çeşitli hünerleriyle övülen Şah Mahmûd şair olarak da bilinir. Kaside, gazel, kıta ve rubâî tarzında 500'e yakın şiirinin bulunduğu rivayet edilir (Sâm Mirza, s. 81). İmâm Rızâ için kaleme aldığı kasideyi celf nesta'lik hatla yazarak Dârüssaâde'nin giriş koridoruna astığı söylenir. Şah Mahmûd yirmi yıl yaşadığı Meşhed'de vefat etti (972/1564) ve hocası Ali Meşhedî'nin yanına defnedildi. Yetiştirdiği öğrencilerden, Kanûnî Sultan Süleyman zamanında Anadolu'ya gelen ve 40 akçe yevmiye ile Bursa'da görevlendirilen Hacı Muhammed Tebrîzî, Selim Nisâbü'rî, Muhammed Kâsım b. Şâdişâh, Mevlânâ İşi, Mevlânâ Muhyî, Sultan Mahmûd Türbetî, Muhammed Hüseyin Bâharzî ve Kutbüddin Yezdî nesta'lik yazının ünlü hatatlarındandır.

Şah Mahmûd'un müze ve kütüphanelerde bulunan pek çok murakka', kıta ve hurde nesta'lik hatla istinsah ettiği kitap hat sanatının en güzel eserleri arasında yer alır. Bunlardan Nizâmî'nin *Hamse*'si British Museum'da (nr. 2265), Ârifi'nin *Gûyu Çevgân*'ının iki nüshası Smithsonian Institution'de (Washington D. C. Freer Gallery, nr. 35.18-35.19), bir eseri aynı müzede bir mecmua içinde (nr. 37.35), bazı murakka'ları Viyana Millî Kütüphanesi'nde (nr. 313, vr. 13^b, 14^a, 14^b, 19^a, 21^b, 22^b, 24^a, 25^a,

25^b, 29^b, 33^a, 40^a), Abdurrahman-ı Câmî'nin *Silsiletü'z-zeheb* adlı mesnevisi aynı kütüphanede (nr. 1466) ve bir kıtası Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'de (Tal'at, nr. 21) bulunmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde korunan (Hırka-i Saâdet, nr. 25) Şah Mahmûd ketebeli mushaf ince nesta'lik hatla yazılmış mushafların en güzelidir. 37 × 25,5 cm. boyutlarında, 361 varak olan ve Hasan el-Bağdâdî'nin yönetiminde müzehhipler tarafından tezhip edilen bu mushaf Şah Muhammed Bahadır Han tarafından Sultan III. Murad'a hediye edilmiştir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcut (FY, nr. 1426) Şah Mahmûd murakka' içinde Şah Mahmûd Nisâbü'rî imzalı, farklı tasarılanmış, Kanûnî Sultan Süleyman zamanında saray nakışhânesinde Kara Memi ve öğrencileri tarafından tezhip edildiği bilinen nesta'lik ve ince nesta'lik kitalar yer alır. Bu murakka' Şah Mahmûd'un nesta'lik yazıda seviyesini, zevkini ve gücünü gösteren örneklerdendir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sâm Mirza, *Tuhfe-i Sâmî* (nşr. Vahîd Destgirdî), Tahran 1314 hş., s. 81; Kummî, *Gülîstân-ı Hüner*, s. 87; a.m.f., *Calligraphers and Painters* (trc. V. Minorsky), Washington 1959, s. 135-138; Mehdî Beyânî, *Ahvâl ü Âşâr-ı Hoşnûvisân*, Tahran 1363 hş., I-II, 295-307; Âfî, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s. 37, 40; *Gülzâr-ı Savâb*, s. 70; Suyolcuzâde, *Devhatü'l-küttâb*, s. 71; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 736; Habîbullah Fezâilî, *Atlas-ı Hat*, İsfahan 1362 hş., s. 489; Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305, s. 200-201; Cl. Huart, *Les calligraphes et les miniaturistes de l'orient musulman*, Paris 1908, s. 225, 226; L. Binyon - J. V. S. Wilkinson - B. Gray, *Persian Miniature Painting*, New York 1931, s. 186; Ernest Kühnel, *Doğu İslâm Memleketerinde Minyatür* (trc. Suut Kemal Yetkin - Melâhat Özgü), Ankara 1952, s. 31-34; D. Duda, *Islamische Handschriften*, Wien 1983, I, 120-145; Esin Atlı, *The Age of Sultan Süleyman the Magnificent*, Washington 1987, s. 105, 106; C. E. Edwards, "Calligrapher and Artists a Persian Work of the Late Sixteenth Century", *BSOAS*, X (1939), s. 199-211; İsa Selman, "Hattat ve Tezhibci Nisâburlu Şah Mahmûd" (trc. Ahmet Hamdi Karabacak), *VD*, sy. 12 (1978), s. 329-334; Gülnur Duran, "Kara Memi", *DİA*, XXIV, 363.

MUHİTTİN SERİN

ŞAH MELEK CAMİİ

Edirne'de
XV. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen
cami ve türbe.

Şehrin batısında Kapıkule yolu üzerinde Gazi Mihal Köprüsü başında yer alan cami, I. Mehmed ve II. Murad dönemlerinde Rumeli beylerbeyi olan Şah Melek Paşa tarafından 832 (1429) yılında yaptırılmıştır. Dikdörtgen planlı cami bir avlu içinde yer almaktadır. Avlu zemin kotu doğusundan geçen yoldan 2-2,5 m. aşağıdadır. Düzgün kesme taş ve tuğla malzemeyle inşa edilen yapı 1963, 1965 ve 1966 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Yapının cepheleri incelendiğinde bugünkü görünümünü onarımlar sonucu aldığı anlaşılmaktadır. Avlu içinde Sefer Şah'a ait bir türbe ve bâninin kabrinin de yer aldığı küçük bir hazîre mevcuttur. Vaktiyle caminin yanında bir medresenin varlığı bilinmekle beraber yapı günümüze ulaşmamıştır.

Caminin, doğu cephesinin kuzey ucunda yan kanatları duvar yüzeyinden 1 m. çıkıntı yapan ve yan duvarları üstünde birer niş yer alan taçkapısı bulunmaktadır. Bir dizi silme ile çerçeveselen kapıda tek süsleme şeridi üzerinde küfî yazı ile yukarıdan aşağıya doğru on iki defa tekrarlanan "Allah ganî" yazısı yer alır. Harfler arasındaki boşlukların firûze sırlı tuğlalarla doldurulduğu, ancak zamanımızda firûze sırların önemli bir bölümünün döküldüğü görülmektedir. Taçkapı kavsara kuşatma kimeri üstünde ters-düz palmetlerden oluşan kabartma bir süsleme şeridi oldukça ilgi çekicidir. Kuşatma kemerinin hemen altında üç dilimli dekoratif bir kemer daha bulunmaktadır. Giriş aralığı mermerden basık bir kemerle örtülmüştür. Basık kemerin hemen üstünde yer alan 66 × 95 cm. ölçülerinde, üç satırlık celf sülüs hatlı Arapça inşa kitabesi Ramazan 832 (Haziran 1429) tarihini vermektedir.

Dikdörtgen planlı harim iki bölümden oluşmaktadır. İki yanda harim duvarlarına, ortada bir pâyeye oturan iki kemer, bölümleri birbirinden ayırmaktadır. Kuzeydeki dikdörtgen bölüm, üzerlerini birer aynalı tonozun örttüğü iki birimden oluşmaktadır. Günümüzde bu bölümde ahşap bir kadınlar mahfili vardır. Güneydeki kare planlı bölümün üstü ise tromplu bir kubbeyle örtülmüştür. Yapının en ilgi çekici yanı harim duvarlarında alt kısımların çinilerle kaplı olmasıdır. Bugün sadece güney ve